

A large, bright orange and yellow nuclear mushroom cloud dominates the left side of the image, set against a dark, black background. The cloud has a dense, billowing base and a more diffuse, spreading top. In the lower right, there are smaller, fainter plumes of smoke or fire, suggesting a distant or secondary explosion. The overall scene is dramatic and powerful.

Nikita Odintsov

Geopolitika ropy

KAROLINUM

Geopolitika ropy

Nikita Odintsov

Recenzovali:

Mgr. Daniel Machytka, Ph.D

Mgr. et Mgr. Lukáš Tichý

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2018

www.karolinum.cz

Redakce Anežka Hozmanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2018

© Nikita Odintsov, 2018

ISBN 978-80-246-3818-8

ISBN 978-80-246-3839-3 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Seznam zkratk	7
Úvod	9
Část první: Hledání konceptu	17
1. Neorealistická škola	18
2. Neoliberalismus a teorie interdependence	25
3. Geoeconomie ropy	33
Část druhá: Blízkovýchodní ropa	49
4. Počátky ropného režimu	50
5. Krize	57
6. OPEC nastupuje	77
Část třetí: Spojené státy americké ve světě ropy	99
7. Nový geoeconomický řád	100
8. Přízrak ropy v písku Arábie	109
9. Šoková terapie	122
10. Intermezzo: Klub safari	137
11. Íránský pilíř se hroutí	139
12. Strategická iniciativa Ronalda Reagana	145
13. Dominance ve všech spektrech	149
14. Třetí ropný šok a změna technologického řádu	161
Část čtvrtá: Epilog	167
15. Jaro Arabů	169
16. Pekingský konsenzus	184
Závěr	200
Summary	207
Bibliografie	209
Rejstřík	233
Přílohy	236

Seznam zkratek

7S	Sedm sester
AIOC	Anglo-Iranian Oil Company (Anglo-iránská ropná společnost)
APZ	arabské státy Perského zálivu
BP	British Petroleum
BV	Blízký východ
Casoc	California Arabian Standard Oil Company
CENTCOM	United States Central Command (Ústřední velení Spojených států)
CFP	Compagnie Française des Pétroles
CNOOC	China National Offshore Oil Company
Eg	Egypt
EHS	Evropské hospodářské společenství
FED	Federální rezervní systém
GATT	Všeobecná dohoda o clech a obchodu
GCC	Gulf Cooperation Council (Rada pro spolupráci arabských států v Zálivu)
HNP	Hrubý národní produkt
IEA	Mezinárodní energetická agentura
INOC	Iranian National Oil Company (Íránská národní ropná společnost)
IOC	International oil companies (Mezinárodní ropné společnosti)
IPC	Iraq Petroleum Company
Jap	Japonsko
JCPOA	Joint Comprehensive Plan of Action (Společný komplexní akční plan)
KSA	Království Saudské Arábie

LDSA	Lidová demokratická strana
MMF	Mezinárodní měnový fond
NICs	Nově industrializované země
NIOC	National Iranian Oil Company
NSC	National Security Council (Národní bezpečnostní rada)
NSS	National Security Strategy (Národní bezpečnostní strategie)
OAPEC	Organizace arabských států exportujících ropu
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OEEC	Organisation for European Economic Co-operation (Organizace pro evropskou ekonomickou spolupráci)
OPEC	Organizace států exportujících ropu
PZ	Perský záliv
QDR	Quadrennial Defense Review
RDJTF	Rapid Deployment Joint Task Force (Spojené síly rychlého nasazení)
SAMA	Saudi Arabian Monetary Agency (Saúdskoarabská monetární agentura)
SAR	Spojená arabská republika
SDI	Strategic Defense Initiative (Strategická obranná iniciativa)
SIRIP	Société Irano-Italienne des Pétroles
SoCal	Standard of California
USD	americké dolary
TPP	Transpacifickém partnerství
TTIP	Transatlantickým obchodním a investičním partnerstvím
ÚV KSSS	Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu
VB	Velká Británie
WTI	Western Texas Intermediate
ZE	západní Evropa

Úvod

První ropný šok z roku 1973, irácká invaze do Kuvajtu a americká invaze do Iráku jsou neoddělitelně spojené s ropou. Ropa tak bývá často spojována se špinavou politikou, která vede k mezistátním konfliktům. Na druhé straně ropný trh je institucionalizován do takové míry, kdy může kdokoli snadno obchodovat na trhu s ropnými *futures*. Mezinárodní banky a poradenské společnosti si najímají do svých služeb armádu „ekonometrů“, kteří pomocí analýzy matematických dat poskytují obrázky pro své klienty, již jsou nedočkaví investovat do likvidních aktiv. Avšak nekončící války na Blízkém východě, (údajně) politicky motivované skoky ropných cen a zásobovací krize mohou vzbudit dojem, že takováto práce s daty je snad téměř zbytečná: politická účelnost přechní ekonomické zákony.

Přes to vše je ropa jednou z nejlíkvnějších obchodovaných komodit. Politolog a ekonom tak často vnímají ropu zcela odlišnými způsoby. Pokud zkoumáme obchod s ropou, máme se soustředit na politické faktory, na ekonomické faktory nebo kombinovat obě roviny? Pokud se rozhodneme pro třetí přístup, jak lze tyto roviny sloučit? Kdo a jak ovlivňuje ropný trh?

K tomu, abychom pochopili politickou a ekonomickou logiku obchodu s ropou, je nutné mít teorii. Teorie musí být schopna vysvětlit minulost, musí být aplikovatelná pro přítomnost a nakonec musí být schopna vysvětlit i budoucí případy, které ještě nenastaly. Tato monografie tedy usiluje o teoretickou konceptualizaci a detailní analýzu vývoje a změn režimů obchodu s ropou.

Přestože samotná problematika energetických surovin je velice diskutovaná, doposud ji dominantní teorie mezinárodních vztahů obcházely víceméně stranou, byť na ni příležitostně odkazují (např. Waltz, 1979: 151–158; Keohane – Nye, 1973; 2001; Nye, 1993: 192–198; Keohane,

2005). Naopak poměrně rozšířeným (a u veřejnosti velice populárním) přístupem ke zkoumání problematiky ropy v mezinárodních vztazích je ten, který se někdy označuje jako „energetický realismus“ (srov. Luft – Korin, 2009), jenž je založen na představě, že ropy je ve světě málo, že se nutně musí vyčerpat a že ropný vrchol se již zřetelně tyčí na horizontu. Mnohé války jsou pak vysvětlovány snahou „neimperálních“ mocností uzurpovat ropná naleziště. Kausalita je tedy jednoduchá: musíme zajistit přístup k ropě – když ne po dobrém, tak po zlém. Jedním z hlavních proponentů tohoto přístupu je například M. Klare (2001). Na druhé straně stejná logika má vést producenty k tomu, aby využívali ropu coby zbraně proti západním spotřebitelům pro dosažení politických výhod.

Tento přístup je pro mnohé na hraně (a pro některé dokonce i za hranou) konspiračního teoretizování (byť je nutné přiznat, že i tato publikace balancuje na této vyostřené hraně). Proto raději dávají přednost tzv. „energetické bezpečnosti“ (Yergin, 2006). To však konceptualizaci nepřibližuje a naopak ji ještě oddaluje (viz diskuse Ciutá, 2010; Winzer, 2012). Energetika jako taková je všezahrnující koncept (bez energie nelze existovat), a proto její bezpečnost lze vnímat z hlediska její dostupnosti (fyzické i ekonomické), ekonomické efektivity jejího využívání nebo z hlediska environmentálních dopadů jejího využívání (Sovacool – Brown, 2010). Nicméně takto široká konceptualizace energetickou bezpečnost spíše banalizuje (Ciutá 2010). Ciutá (2010) analyzuje různé koncepty energetické bezpečnosti a dochází k závěru, že jsou až příliš často ovlivněny politickým kontextem. Děje se to pochopitelně obzvláště v období krize. Nicméně, jak v této monografii vysvětlujeme, veřejná rétorika a skutečná politika se často mohou odlišovat. Proto je nutné přijít s teorií, která nebude ovlivněna tímto proměnlivým politickým kontextem.

Nejenže tedy chybí komplexní definice „energetické bezpečnosti“, ale při samotném výzkumu dokonce často dochází k politizaci této problematiky, neboť mnoho odborníků považuje energetickou bezpečnost za otázku životních zájmů zemí a dochází tak k „sekuritizaci“ energetiky. To lze vysvětlit tím, že ropa je strategická surovina, která představuje třetinu primární energetické spotřeby světa a která je nezbytná pro moderní válečnictví – stát bez přístupu k surovinám nemůže vést své armády, neboť je nebude mít čím pohánět. Vedle toho je těžba ropy a její spotřeba velice regionalizovaná – lze tak rozdělovat na jedné straně jasně producentské a exportní regiony a na straně druhé regionální spotřebitele.

Z tohoto hlediska lze hovořit i o vzájemné závislosti (interdependenci) mezi spotřebiteli, kteří závisí na dodávkách surovin, a exportéry,

kteří závisí na příjmech z prodeje. Proto lze energetickou bezpečnost charakterizovat syntetizující definicí, která spočívá v zajištění „bezpečnosti dodávek“ a „bezpečnosti poptávky“ (např. Yergin, 2011: 266–267).¹ Avšak pohled na to, jak vytvořit režim, ve kterém je tato syntéza zajištěna ke spokojenosti všech aktérů, se často velice liší. Za těchto okolností se zdá být definice geopolitiky ropy ještě složitější. Nakonec by to měla být právě cena, za níž se ropa prodává a kupuje, jež by měla zajistit bezpečnost dodávek nebo poptávky. Nicméně z praxe víme, že ropný trh je příliš často manipulován v zájmu zajištění určitých politických nebo ekonomických cílů, a jak tato monografie ukáže, tyto cíle zdaleka nejsou omezeny bezpečností dodávek nebo poptávky.

Určité konceptuální východisko ke geopolitice energetických zdrojů nabídli Correlje a van der Linde (2006). Ve svém článku „Energy supply security and geopolitics“ popisují dva možné scénáře vývoje energetických vztahů mezi importéry a exportéry. První z nich je scénář *trhů a institucí*, v rámci něhož obchod s ropou a plynem probíhá (nebo by měl probíhat) podle tržních zákonů a je regulován mezinárodními institucemi. Právě tyto instituce jsou schopny zmírnit bezpečnostní obavy aktérů, což umožňuje rozvíjet obchod se strategickými komoditami na základě tržních principů. Tento scénář by tak odpovídal neoliberální tradici mezinárodních vztahů. Druhý scénář, který autoři pojmenovali *regiony a impéria*, vychází z konfrontačních vztahů, ve kterých obchod s energetickými surovinami bude především určován politickým soupeřením o přístup k jednotlivým trhům a o udržení dominantního postavení v nich. Je to z toho důvodu, že bezpečnostní zájmy neumožňují prohloubení mezinárodní ekonomické integrace. To povede k prosazování unilaterální politiky na úkor multilaterální kooperace. Tento přístup by se tak blížil realistické škole a zmiňovanému energetickému realismu.

Problém samotné debaty o geopolitice energetických surovin, kterou nastiňují Correlje a van der Linde (2006), je ale v tom, že toto pojetí implicitně předpokládá, že spotřebitelé a exportéři mají nějaké zvláštní „energetické vztahy“. Energetické zdroje jsou tak nezávislou proměnnou a geopolitika energetických surovin má pak odhalit proměnnou závislou a kauzální vztahy mezi proměnnými – jak se importéři a exportéři k sobě chovají, jaké mají zájmy a jak je dosahují. Tato monografie však argumentuje, že tomu tak zcela není. Jak píše Yergin (2006: 69), „energetická

1 Z hlediska bezpečnosti dodávek Yergin (2011: 267) mluví o zajištění infrastruktury, přístupu k energetickým surovinám, vytvoření institucí a organizací, které mají zajistit plynulý tok surovin, a nakonec o zajištění investic. V tomto ohledu je proto klíčové zajistit i diversifikaci – tudíž omezit závislost na jednom zdroji (Yergin, 2006).

bezpečnost nestojí sama o sobě, ale je zakomponována do širších vztahů mezi státy“. Právě tyto „širší vztahy“ definují *geopolitiku energetických zdrojů*, od které již lze odvíjet různé koncepty jako „bezpečnost nabídky a poptávky“ apod. To vede k paradoxnímu tvrzení, že geopolitika ropy sama o sobě neexistuje. Naopak obchod se surovinami je zakomponován do širší geopolitiky států.

V této monografii však argumentujeme, že ropa je v první řadě zdrojem moci – tedy nikoliv nástrojem (alespoň nikoliv primárním nástrojem). Přitom, jak předpokládá neorealistická škola, moc není cíl sám o sobě, ale je prostředkem k zajištění přežití a bezpečnosti (Mearsheimer, 2001: 19). Geopolitika ropy proto spočívá ve snaze maximalizovat moc prostřednictvím kontroly energetických surovin. Stát se snaží maximalizovat moc za účelem přežití (zajištění bezpečnosti) v anarchické struktuře mezinárodního systému. Kontrola nad energetickými surovinami je dosažena jak geopolitickými, tak geoekonomickými prostředky. Jedná se tedy jak o přímou kontrolu těchto zdrojů a ropných regionů, tak o nastavení obchodního režimu způsobem, který maximalizuje zisky pro daný stát. Proto vznikají zaprvé politické konflikty o to, kdo kontroluje zdroje a regiony, v nichž se nacházejí, a zadruhé vznikají spory o režim obchodu s ropou, a nakonec vznikají konflikty o distribuci zisků z obchodu. Otázka však je, jak přesně budou v tomto kontextu vypadat vztahy mezi producenty a spotřebiteli. Jakou strategii si státy budou volit, aby dosáhly svých cílů?

Proto je představen nový přístup ke konceptualizaci *geoekonomie ropy* založený na principu mezinárodní politické ekonomie (srov. Luttwak, 1990; Gilpin – Gilpin, 1987; Gilpin, 2001). Oproti tradiční neorealistické teorii klade politická ekonomie důraz na hierarchický systém dělby práce v rámci světové kapitalistické ekonomiky. Přitom je zdůrazněno, že světová ekonomika se vyvíjí v dlouhých cyklech (dlouhých vlnách Kondratěva), které mají přímý dopad na obchodní režim s ropou. Přejít z jednoho cyklu do druhého je doprovázen ekonomickou turbulencí a je pro něj charakteristický růst cen energetických nosičů (Glazyev, 2012). V tuto dobu se exportéři i importéři snaží o redistribuci zisků a ztratit, jež z této turbulence vyplývají.

Cílem monografie je proto určit místo, které zaujímá ropa v geopolitické a ekonomické dimenzi mezinárodních vztahů mezi hlavními exportéry a importéry této suroviny. Snažíme se zde najít odpověď na několik dílčích otázek. V první řadě se snažíme vysvětlit, za jakých okolností exportéři ropy konsolidují svůj energetický sektor a jaký je důvod pro angažování mocností v ropných regionech. Další otázka, kterou

zkoumáme, souvisí se stabilitou obchodních režimů s ropou. Analyzujeme zde řadu pokusů – úspěšných i neúspěšných – o změnu ropného režimu a snažíme se zodpovědět, jaké cíle tyto „revisionističtí“ aktéři sledovali a za jakých okolností byli úspěšní. Přitom tato analýza musí být provedena v kontextu celkové dynamiky mezinárodních vztahů, jež je spojena jak s politickými, tak ekonomickými procesy.

Jedna z chyb, které se lze při studii geopolitiky ropy snadno dopustit, spočívá v tom, že výzkumník zaujatý tím, jak ropa ovlivňuje mezinárodní vztahy, může snadno přehlédnout jiné proměnné, jež rovněž ovlivňují mezinárodní politické procesy i samotný obchod s ropou. Stručně řečeno, všechny války na Blízkém východě nemusí být kvůli ropě, přestože se odehrávají v zemích, jež ropou oplývají. Stejně tak i války *kvůli* ropě nemusí představovat války *o* ropu.

V tomto ohledu předpokládaný geoeconomický přístup k ropě bude argumentovat tím, že vztahy mezi importéry a exportéry jsou ovlivněny protichůdnými silami vycházejícími z mezinárodního systému. Jedná se o problém, kdy geopolitická a ekonomická logika mohou být ve vzájemném rozporu. Cílem všech aktérů je tento rozpor překonat a zlepšit si své pozice – a to jak v anarchické politické struktuře mezinárodního systému, tak v hierarchické struktuře mezinárodní dělby práce. Na jedné straně nutí politická struktura státy k soběstačnosti, na straně druhé vede ekonomická struktura státy k větší specializaci. Tento přístup je detailněji rozebírán v následující části monografie.

Adekvátnost tohoto přístupu může být oceněna na základě „zvážení alternativních cest, které vedou k výsledku, jenž nás zajímá“, což představuje koncept ekvifinality (Checkel, 2006: 370). Ten je založen zaprvé na přístupu regionů a impérií, kdy se státy chovají podle logiky „energetického realismu“, jež je založena na neorealismu, a zadruhé na přístupu trhů a institucí, který odráží neoliberalní logiku mezinárodních vztahů.

Na základě deduktivního přístupu k výše zmíněným teoriím lze odvodit následující alternativy (hypotézy). Pokud se státy chovají dle neorealisticke teorie, tak má pro producenty konsolidace energetického sektoru sloužit k prosazování asertivní zahraniční politiky. Dále podle této teorie je příčinou pro aktivní angažování cizích mocností v ropných regionech snaha dosáhnout na jedné straně hegemonie v daném regionu a na straně druhé zabránit ostatním dosáhnout téhož cíle.

Vedle toho z neoliberalní teorie interdependence lze odvodit, že ke konsolidaci energetického sektoru v producentských státech dojde při znatelné asymetrické interdependenci exportérů ve snaze situaci obrátit. Důvod pro aktivní angažování by pak měl spočívat ve snaze zabránit

zneužití asymetrické interdependence ze strany exportérů prostřednictvím budování nebo institucionalizací režimů a v krajním případě interdependence. V neorealistickém světě jsou vztahy konfliktní a kooperace je jak mezi spotřebiteli a exportéry, tak mezi exportéry navzájem a spotřebiteli navzájem velice složitá a krátkodobá. Trh s ropou je v první řadě určován politickými vztahy mezi jednotlivými zeměmi – tedy existuje primát politiky nad ekonomikou.

Oproti tomu teorie interdependence je o něco optimističtější a předpokládá, že pokud lze minimalizovat negativní jevy asymetrické vzájemné závislosti nebo pokud mezi státy přetrvává symetrický vztah, tak kooperace je snazší a účinnější. Proto je důležité budovat různé obchodní režimy, které budou minimalizovat politizaci vzájemných vztahů, a státy se tak budou soustředit na vyhlídky dlouhodobé spolupráce. Teorie interdependence nepředpokládá, že vztahy budou vždy kooperativní. Nakonec ropný šok v roce 1973 dokazuje, že tomu tak doopravdy nemusí být, ale politické krize jsou výsledkem zřetelné asymetrie vztahů. Blízkovýchodní producenti tak (údajně) dokázali využít asymetrickou závislost Západu na dodávkách ropy, aby dosáhli svých politických cílů. Jedná se tedy o dva alternativní teoretické přístupy, které by měly otestovat předpokládaný koncept geoekonomie, podle kterého jsou změny režimů výsledkem rozporů politické a ekonomické struktury mezinárodního systému.

Z metodologického pohledu se tento koncept bude testovat prostřednictvím sérií případových studií, čímž se rozumí „detailní analýza případu, který byl zvolen jako objekt výzkumu. Jejím cílem je poskytnout hluboké porozumění nebo příčinné vysvětlení“ (Kořan, 2008: 33). Případ se v tomto kontextu vztahuje „na určitý prostorově a časově vymezený objekt (jev), uzavřený systém, jenž má jasné hranice a svou vnitřní logiku fungování a svou specifickou podstatu“ (Kořan, 2008: 33). V rámci této monografie se jedná o režim ropného obchodu a průběh jeho změn.

Tyto případy vycházejí z politicko-ekonomických procesů na Blízkém východě a amerického angažování se v tomto regionu od konce druhé světové války až do posledního vrcholu cen v roce 2011 a jejich následného propadu v roce 2014. Je to z toho důvodu, že v těchto regionech a v tomto období je ropa pro hospodářství obzvláště významná, a vedle toho lze k tomuto období najít dostatek informací a statistických údajů. Taktéž je reflektována systémová změna způsobená koncem studené války. Právě blízkovýchodní producenti a Spojené státy jsou hlavními činiteli změn ropného režimu.

Jedná se tak o analýzu ustanovení poválečného režimu, prvních pokusů o jeho změny blízkovýchodními producenty, jež nebyly tolik

úspěšné, a o analýzu úspěšných změn ze 70. let, kdy země OPEC vystoupily do popředí, a posléze i jejich úpadku od 80. let. Dále se bude jednat o postupnou „financionalizaci“ trhu s ropou, kdy začíná převládat trh s „papírovou ropou“. Všechny tyto případy se budou zkoumat v kontextu širších geopolitických a ekonomických procesů, které jednak ovlivňují ropný režim a jednak jsou ropným režimem samy ovlivňovány. Na konci monografie pak budou kriticky rozebrány poslední (v momentu psaní monografie) geoeconomické procesy spojené s aktivizací blízkovýchodních mocností a s růstem Číny. Přitom se nemá jednat o hlubokou analýzu těchto jevů – k tomu by bylo nutné napsat zvláštní monografii –, jedná se spíše o uchopení současných událostí v rámci předpokládaného teoretického rámce – jaké místo v nich hraje ropný faktor.

Výzkum případových studií je založen na kombinaci rozboru procesu (*process tracing*) a metody narace (tj. detailního vyprávění), které rozebírají konsolidaci energetického sektoru exportérů prostřednictvím vnitřního a vnějšího balancování, dále pak stupňující americké angažování v Perském zálivu a hlavě kriticky rozebírají okolnosti tzv. ropného šoku ze 70. let a „ropné“ pozadí hospodářské krize v roce 2008. Na jedné straně si čtenář jistě povšimne, že se jedná o výzkum již čteně probádaných jevů. Na druhé straně předkládá tato monografie novou interpretaci těchto událostí. V první řadě se bude jednat o problematiku tzv. ropných šoků, kdy konvenční přístupy nabízejí chybné vysvětlení, proč k nim došlo a jaké důsledky měly (jedná se v první řadě o jomkipurskou válku, první ropný šok a růst cen na začátku nového 21. století).

Monografii lze číst různými způsoby: Knihu lze číst tak, jak je napsaná, tedy od úvodu k závěru. Čtenář tak probádá teoretická východiska, z nichž bude následně vycházet empirický výzkum. Pokud se čtenář zajímá pouze o teoretickou náplň textu, tak se lze seznámit pouze s první částí a se závěrem. Naopak není-li čtenář příznivcem teoretických sporů o podstatě mezinárodních vztahů, lze první čtyři kapitoly vynechat a blíže prozkoumat poměrně zajímavý vývoj geopolitiky ropy nacházející se ve druhé a třetí části této monografie.

Knih je rozdělena na tři části o několika kapitolách. První část nabízí teoretickou diskusi o neorealismu, teorii interdependence a je zakončena diskusi o geoeconomii ropy. Druhá část se soustředí na procesy konsolidace energetického sektoru v Perském zálivu, kdy se těžiště ropného režimu přesunulo od mezinárodních společností k národním vládám. Příslušné kapitoly se budou snažit vysvětlit formování ropného režimu, jeho první krize a nakonec jeho fundamentální změny během let sedmdesátých a osmdesátých. Cílem je vysvětlit motivaci regionálních

mocností prosazovat příslušnou politiku. Třetí část pak přibližuje stupňování americké přítomnosti v regionu a vliv Spojených států na ropné režimy. Jednotlivé kapitoly vysvětlují logiku chování Spojených států v geopolitické a geoeconomické rovině. V tomto ohledu jsou obzvláště zajímavé části pojednávající o jomkipurské válce a o prvním ropném šoku, neboť vysvětlují, že tradiční interpretace jsou mnohdy zavádějící či neúplné. Závěr shrnuje výsledky výzkumu a zohledňuje současný vývoj.

Jak již bylo naznačeno, tato publikace přichází s několika kontroverzními tvrzeními. Ty jsou opřeny výhradně o extenzivní studium archivních materiálů a o paměť zúčastněných osob, mezi nimiž je nutné uvést Kissingera (1979, 1982, 1994, 1999, 2004), Primakova (2012), Chalabiho (2010), který se účastnil vyjednávání OPEC o změnách cen v 70. letech, a nakonec i velvyslance Sovětského svazu ve Washingtonu Dobrynina (1996). Dále je pak nutné zmínit několik autorů, jejichž studie krajně usnadnily vznik této monografie. Držitel Pulitzerovy ceny Yergin (1991, 2011) detailně zpracoval historii ropného průmyslu. Velice důležitou studii nabízí Spiro (1999), který detailně analyzuje politické a ekonomické okolnosti a následky ropného šoku v roce 1973. Dále profesor Kalifornské univerzity v Los Angeles Brenner (2006), který ve své monografii vysvětluje dlouhodobé tendence světového hospodářství. Právě všichni výše zmínění autoři jasně ukazují provázanost politiky a ekonomie, což je hlavní podstatou také této publikace.

Část první: Hledání konceptu

Dříve než představíme geoeconomický koncept pro výzkum vzniku a změn ropných režimů a výzkum vzorců strategického chování importérů a exportérů, je nutné dokázat jeho právo na existenci. Nejlepší způsob, jak to udělat, je zhodnotit alternativní existující koncepty výzkumu vztahů mezi importéry a exportéry energetických surovin. Jak bylo uvedeno v úvodu, bude se jednat o dva koncepty vycházející z práce Correlje a van der Lindeho (2006), jež zhruba odpovídají dvěma dominantním teoriím mezinárodních vztahů. Jedná se jednak o scénář regionů a impérií, který se řídí neorealistickou logikou, a jednak o scénář trhů a institucí, jenž se řídí neoliberalní logikou s důrazem na interdependenci. V následujícím textu představíme základní východiska těchto přístupů a scénáře chování producentů a importérů. Poté formulujeme samotný geoeconomický přístup. Bude se jednat o strukturální přístup, který bere v potaz ekonomické a politické rozpory mezinárodních vztahů.

1. Neorealistická škola

Princip regionů a impérií implicitně vychází z neorealistické (struktuální) logiky mezinárodních vztahů. Tento přístup vychází z anarchické struktury mezinárodního systému. Hlavními aktéry jsou státy, jejichž základním cílem je přežití. Jejich politika je proto v první řadě zaměřená na zajištění bezpečnosti. Přičemž tento předpoklad neznamená, že státy nemohou sledovat i jiné cíle, ale jejich politika musí brát ohled na mocenskou rovnováhu v mezinárodním systému. Anarchická struktura nutí státy klást ve vzájemných vztazích důraz na rovnováhu moci a vytváří prostředí vzájemné nedůvěry, neboť si nikdo nemůže být jist v záměrech jiných států (Waltz, 1979; Mearsheimer, 2001). Tyto základní premisy pak mají dopad na možnost kooperace mezi jednotlivými státy, vytváření institucí, aliancí a hromadění bohatství. Všechny tyto aspekty ovlivňují charakter vztahů v energetickém sektoru mezi jednotlivými státy nebo bloky států.

Moc a bohatství

Waltz (1979: 192) popisuje moc následujícím způsobem: „Agent je mocný do té míry, dokud dokáže ovlivňovat ostatní silněji, než ostatní ovlivňují jeho.“ Moc je tudíž relativní kategorie. Otevřenou otázkou však zůstává, co vše je nutné zahrnout pod hlavičku moci. Podle Mearsheimera (2001: 55) je moc založena na „specifických materiálních schopnostech (*capabilities*), které jsou státům k dispozici“. Moc dále Mearsheimer dělí na dvě kategorie: na vojenskou moc a na latentní moc. Latentní moc zahrnuje počet obyvatel a bohatství. Obdobně i podle Waltze „politická síla národů úzce koreluje s jejich ekonomickou a vojenskou mocí“ (1979: 153).

Měření moci a obzvláště ekonomických schopností je však mnohdy obtížné. V tomto ohledu je podle Mearsheimera (2001: 62) nejlepší způsob, jak porovnat bohatství, porovnat indikátor hrubého národního produktu (HNP). Nicméně, jak sám přiznává, tento indikátor může být mnohdy zavádějící. Proto přichází s pojmem „mobilizační bohatství“, kam zahrnuje ekonomické zdroje, které stát konvertuje do vojenských kapacit. V tomto ohledu je důležité mít takový průmysl, který je schopen generovat nejpokročilejší technologie.

Další otázka, která se týká moci, je otázka, jak velkou moc je stát ochoten získat. V tomto bodě se od sebe odlišují defenzivní a ofenzivní realismus. Podle prvního přístupu nebude stát nadále zvyšovat svou moc na úkor jiných států, jakmile se bude cítit dostatečně bezpečný. V opačném případě se proti němu vytvoří balancující koalice, a svou bezpečnost tím tak nezvýší, ale naopak sníží. Tuto logiku defenzivního realismu, který je reprezentován v první řadě Waltzem (1979), kritizuje Mearsheimer (2001: 37), podle nějž není jasné, jak velkou moc vůči ostatním státům je dostatečné získat, aby se stát cítil bezpečně. Hrubě řečeno, o kolik tanků je nutné mít více než soused. Navíc je podle něj obtížné odhadnout rozložení moci v perspektivě patnácti dvaceti let. Z tohoto důvodu se státy snaží vždy maximalizovat svou moc na úkor jiných a být tak nejsilnějším aktérem v systému – tedy hegemonem.

V tomto kontextu se státy snaží maximalizovat nejen svou vojenskou moc, ale i objem světového bohatství (Mearsheimer, 2001: 145). Důležitou součástí této politiky je snaha velmocí zabránit tomu, aby jejich rivalové dosáhli kontroly nad regiony, které generují bohatství. Od konce druhé světové války mezi tyto regiony patří západní Evropa a severovýchodní Asie kvůli průmyslovým kapacitám a Perský záliv kvůli přírodním zdrojům. Přičemž podle Mearsheimera je stát kvůli „blokujícím účinkům vody“ – tedy nepřekonatelným obtížím transportovat velkou armádu přes světový oceán na jiný kontinent – schopen dosáhnout pouze hegemonie v jednom regionu. Tento postoj kritizuje Ch. Layne (2006), podle kterého neexistuje důvod, proč by „blokující účinky vody“ nemohly být překonatelné. Tato vlastnost vody není dána tím, „že je tekutá“, ale tím, že námořní velmoc může kontrolovat pohyb přes světový oceán (Layne, 2006: 183). Tudíž v případě, že na opačném břehu se nalézá spojenec, tak by stát, který kontroluje světový oceán, mohl být schopen přesunout dostatečně velkou armádu za účelem ovládnutí jiného regionu. V takovémto případě se ustanoví „extraregionální hegemonie“ a postupně tak může dojít i ke vzniku globální hegemonie. Je nutno podotknout, že se i Mearsheimer (2011) ve svém článku „Imperial

by design“ rovněž přiklání k tomu, že po konci studené války se Spojené státy snažily o nastolení globální dominance.

Volba strategie

V anarchickém systému je kooperace problematická, neboť jak vyplývá z předchozí diskuse, státy se snaží zajistit relativní zisky a mají obavu z toho, že by je jejich partner mohl podvést (Mearsheimer, 1994/1995: 12). I v případě úspěšné spolupráce spory ohledně rozdělení zisků tuto spolupráci omezují. Spolupracující aktéři mohou samozřejmě přijít s takovým rozdělením zisků, v jehož rámci nebude relativní rovnováha moci nikterak narušena. Avšak pokud podvod přinese větší relativní zisky nežli plnění dohody, tak státy budou mít silnou tendenci k egoismu i za cenu poškození budoucí spolupráce. Zároveň podle Mearsheimera (1994/1995: 13) „nejmocnější státy v systému vytvářejí a tvarují instituce tak, aby mohly zachovat, nebo dokonce i zvýšit, svůj podíl na světové moci“. Jinými slovy, „instituce odrážejí rozložení moci v (mezinárodním) systému“. Tudíž instituce samy o sobě nemají téměř žádný vliv na rozložení moci, nejsou schopny ovlivnit sobecké chování států a mohou tak pouze obsluhovat zájmy nejsilnějších aktérů (Schweller – Priess, 1997).

Přestože, jak bylo již uvedeno, neorealisté počítají s ekonomickými otázkami, jejich převážný zájem je zaměřen na národní bezpečnost. V tomto ohledu je zajímavé, jakým způsobem budou státy soupeřit, spolupracovat a vzájemně se vyvažovat. Pro zvýšení své moci se státy mohou uchýlit buď k *válce*, nebo k *vydírání* (Mearsheimer, 2001: 138). Vydírání má tu výhodu, že k válce nedochází, ale jeden ze států válkou pouze vyhrožuje. Naopak státy, které čelí hrozbě, mají k dispozici čtyři strategie: *appeasement*, *balancování*, *buck-passing* a *bandwagoning* (Mearsheimer, 2001: 139). *Appeasement* je strategie ústupků, při které ohrožený stát dovoluje zvýšit svému protivníkovi moc, ten by se pak měl cítit bezpečněji a ztratí zájem kohokoliv ohrožovat. Jak již bylo výše vysvětleno, vzhledem k tomu, že přirozeným zájmem států je hromadění moci, tato strategie je neefektivní. Naopak balancování je přímé vzdorování hrozbě. Balancování se může projevat ve vnitřní či vnější podobě (Mearsheimer, 2001: 156–157). Při vnitřním balancování státy zvyšují své vojenské kapacity a při vnějším balancování dochází k uzavírání aliancí (obě dvě formy jsou ovšem komplementární).

Další možností je *buck-passing* (Mearsheimer, 2001: 158; Walt, 1987). Při použití této strategie se státy snaží přenechat balancování jiným